

ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

КНЯЗЄВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.985.7:343.53:343.346

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВООПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2025

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

Опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
ІГНАТЮК Олег Володимирович, слідчий-суддя,
Київський апеляційний суд

доктор юридичних наук, професор,
ЧОРНОУС Юлія Миколаївна, професор
кафедри криміналістики та судової медицини,
Національна академія внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор,
ЛУК'ЯНЧИКОВ Євген Дмитрович, професор
кафедри, Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського

Захист відбудеться «21» лютого 2025 р. о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.142.05 ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», за адресою: 03039, Київ, вул. Фрометівська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у Міжнародному бібліотечно-інформаційному центрі ім. Ярослава Мудрого ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», за адресою: 03039, Київ, вул. Фрометівська, 2.

Реферат розісланий «16» січня 2025 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Юрій Тимошенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на покращення окремих галузей, секторів, виконання яких здійснюється з використанням бюджетних коштів, за останнє десятиріччя піддався невинуватеному криміногенному ризику, а напрям криміналізації позначився, передусім, на соціально-бюджетній сфері та став суттєвою перешкодою у виділенні міжнародної гуманітарної допомоги, військової техніки та іншого озброєння під час воєнного стану й розвіяв перспективи залучення фінансових ресурсів у післявоєнну відбудову країни, що засвідчило ключову загрозу економічній безпеці України.

Введення правового режиму воєнного стану позначилось на злочинності у бюджетній сфері – змінилась її структура, динаміка та способи вчинення кримінальних правопорушень (сума заподіяних збитків становить приблизно 6,42 млрд грн (2019 р. – 102 млн грн, 2020 р. – 675 млн грн, 2021 р. – 1423 млн грн, 2022 р. – 767 млн грн, 2023 р. – 3463 млн грн)¹. Ускладнилась ситуація зі здійсненням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень під час щоденних ракетних обстрілів, розширення тимчасово окупованих територій, непослідовним реформуванням правоохоронної сфери, застарілими положеннями законодавства, відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів і криміналістичних методик, що позначилось на взаємодії між інституціями сектору безпеки. Натомість, захист суспільства та держави, охорона прав і свобод людини, якість процесуального закону й забезпеченість у роботі правоохоронних органів є знаковим для міжнародної спільноти та одним з ключових факторів подолання безкарності за вчинені кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, що в умовах війни є запорукою збереження національної безпеки.

Теоретичне підґрунтя розроблення комплексних методик розслідування кримінальних правопорушень напрацювали Ю. П. Алєнін, В. Д. Басай, І. В. Басиста, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Г. П. Власова, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, А. М. Кислий, І. І. Когутич, В. А. Колесник, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, І. І. Котюк, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, О. С. Старенький, О. В. Таран, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, М. С. Цуцкірідзе, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, В. В. Юсупов та інші науковці.

Окремим аспектам розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері присвячено дослідження учених у галузях криміналістики та кримінального процесу О. В. Баганця, М. В. Беззубенка, О. П. Бущана, Н. М. Внукової,

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>; Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

А. Ф. Волобуєва, В. Л. Діденко, В. Г. Дрозд, К. М. Журби, А. П. Запотоцького, В. П. Корж, О. Є. Користіна, В. Л. Лилика, А. М. Меденцева, Х. М. Михайлової, С. В. Нагачевського, В. В. Неганова, В. А. Нечитайла, І. В. Пашинської, А. Ю. Спусканюка, Р. Л. Степанюка, О. В. Тихонової та інших.

Розробці криміналістичної класифікації, пізнанню спеціальної бюджетної термінології, складних способів (технологій) злочинної діяльності, встановленню предмета та типових місць залишення слідів кримінального правопорушення сприяють фундаментальні напрацювання представників кримінального права: О. О. Дудорова, О. О. Константинова, О. Ю. Шиян; кримінології: С. С. Мірошніченка, О. М. Олійника, В. М. Руфанова, О. О. Титаренка; публічного управління та адміністрування: О. В. Герман, Ю. О. Оврамця, Є. С. Овсяннікова, В. В. Поводиша, І. М. Проць, а також науковців-економістів: Г. С. Андрущенко, Ю. І. Ляшенка, Л. Ю. Марченка, О. Б. Мечинського, А. Ю. Таранова та інших.

Наукові здобутки зазначених вище та інших учених є вагомими для подальших наукових досліджень, але вони здебільшого орієнтовані на видові та внутрішньовидові методики. Водночас з метою виконання завдань кримінального провадження, забезпечення невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, особливо корупційної спрямованості, збереження сталості економічної системи України та її авторитету на міжнародній арені постає завдання в забезпеченні працівників органів кримінальної юстиції новими знаннями (засобами боротьби зі злочинністю), які будуть відповідати вимогам викликів у безпековому секторі, що зумовлює необхідність поглибленого дослідження та розроблення комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з урахуванням сучасної регламентації бюджетного процесу та специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Такі обставини засвідчують актуальність обраної теми, її науково-теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Стратегії воєнної безпеки України (Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) і Загальному плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2019–2025 рр. «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти» (номер державної реєстрації: 0119U100492).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 25 травня 2016 р. (протокол № 5) та уточнено 30 травня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є комплексне розв'язання проблеми формування методологічних засад розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та відповідної практики суб'єктів сторони обвинувачення.

Для досягнення зазначеної мети поставлено вирішення таких *задач*:

- розкрити стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- окреслити підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування;
- здійснити аналіз правової регламентації бюджетного процесу та специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану;
- з'ясувати криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- виокремити ознаки предмета злочинного посягання;
- надати характеристику способам (злочинним технологіям) вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- охарактеризувати обстановку вчинення й слідову картину кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- виокремити криміналістично значущі ознаки особи злочинця та організованих груп, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері;
- визначити особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- деталізувати обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні;
- конкретизувати типові слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері й алгоритми їх вирішення;
- запропонувати напрями вдосконалення взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- розкрити порядок та особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- з'ясувати особливості тимчасового доступу до речей і документів (їх виїмки) як заходу забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;
- виокремити прикладні проблеми використання спеціальних знань щодо кримінальних правопорушень у сфері бюджетного законодавства.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів кримінальної юстиції під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Предмет дослідження – теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, розв'язання обумовлених нею задач, забезпечення наукового обґрунтування результатів дослідження використано комплекс методів, зокрема:

загальнонаукових: діалектичний – для обґрунтування положень теоретичного характеру щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з урахуванням умов воєнного стану та особливого режиму досудового розслідування (розділи 1–4); *системний* – дозволив окреслити підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а також систематизувати типові слідчі ситуації під час розслідування (підрозділ 2.3); *структурно-функціональний* – сприяв визначенню концепції роботи, а також проведенню аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів у сфері бюджетного законодавства (розділи 1–4);

спеціальних: історико-правовий – під час ретроспективного аналізу фундаментальних і прикладних наукових досліджень, законодавства та правозастосовної практики щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (підрозділи 1.1, 1.2); *системно-структурний* – для аналізу правової регламентації бюджетного процесу, специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану (підрозділ 1.3), виокремлення криміналістичних особливостей формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (підрозділ 1.4), а також розкриття змісту та зв'язків елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у такій сфері (розділ 2); *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (підрозділи 1.2, 1.4, 3.3, розділ 4); *системний* – з метою визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та дій слідчого щодо їх розв'язання (підрозділи 3.3, розділ 4); *моделювання* – у межах побудови криміналістичної моделі порядку проведення процесуальних дій щодо злочинних дій у бюджетній сфері, збирання доказів, використання спеціальних знань тощо (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3); *статистичний* – під час опрацювання показників, які характеризують результати розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (розділи 2–4); *соціологічні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування)* – для узагальнення результатів анкетування й інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–4).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 525 кримінальних проваджень; зведені дані анкетування 125 детективів Бюро економічної безпеки України та 318 співробітників Національної поліції України (143 слідчих та 175 оперуповноважених) у Київській, Львівській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій, Чернігівській областях і місті Києві; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Державної судової адміністрації України; матеріали Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України, Державної аудиторської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА); результати багаторічного вивчення

оперативно-розшукової, слідчої та судової практики на підставі значного досвіду роботи автора в правоохоронній сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням в умовах воєнного стану та особливого режиму кримінального провадження, в якому сформовано комплексну криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та практики діяльності правоохоронних, контрольно-ревізійних інституцій й запропоновано низку положень, висновків і рекомендацій, що містять наукову новизну, зокрема:

вперше:

- розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що ґрунтуються на кримінально-правових (відповідно до розділів VI, VII, XVII Кримінального кодексу (КК) України) і криміналістично значущих (предмет злочинного посягання; спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення; обстановка та слідова картина; особа правопорушника) критеріях, зв'язок яких у процесі досудового розслідування визначає специфіку збирання доказів за допомогою процесуальних засобів і методів;

- на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів висвітлено механізм учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (розподіл – перерахування – отримання – цільове призначення – вивільнення – маскування грошової маси), у межах якого окреслено зміст способів учинення, приховування, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують під час здійснення публічних закупівель із застосуванням системи «ProZorro»;

- запропоновано алгоритми дій під час встановлення ознак кримінальних протиправних діянь у бюджетній сфері, з урахуванням визначених нормативно-правових можливостей контролюючих і правоохоронних органів у частині з'ясування обставин учинення кримінальних правопорушень, у тому числі щодо механізму легалізації бюджетних асигнувань, які здійснюються шляхом збирання первинних матеріалів (опитування; витребування документів, вивчення результатів ревізій, актів перевірок; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; матеріалів оперативно-розшукової діяльності, податкових інспекцій; отримання інформації, що містить банківську таємницю); обставин на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, нормою (-ми) Особливої частини КК України);

- упорядковано типові слідчі ситуації на основі диференціації завдань початкового етапу розслідування з розподілом на конфліктні, безконфліктні, сприятливі, несприятливі (залежно від характеру вихідної інформації на кожному з етапів кримінального провадження; наявних даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення; отриманої інформації щодо суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, кількісного складу співучасників; технічної участі

особи у механізмі кримінального правопорушення; обсягу зібраних доказів) та розроблено тактичні операції й алгоритм проведення процесуальних дій за різних слідчих ситуацій;

– запропоновано порядок підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій (СРД), інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів у складі слідчої групи (з обов’язковим включенням до її складу представників аудиторської служби, контролюючих органів – ч. 4 ст. 38 КПК України), спрямованих на вилучення (шляхом витребування, тимчасового доступу або обшуку) й огляду документів (тендерна документація; документація щодо проведення публічних закупівель; установчі документи фіктивних суб’єктів легалізації бюджетних коштів та ін.), а також застосування методів контролю (інвентаризації, фінансово-криміналістичного й документального аналізу); проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок) органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; допиту свідків і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз;

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як передбачені Особливою частиною КК України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу, і на цій основі криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що є основою для подальшої диференціації та систематизації методик розслідування, обрання відповідних комплексів процесуальних дій;

– розподіл способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежно від цільового призначення бюджетних коштів, зокрема пов’язаних з публічними закупівлями; привласненням або заволодінням коштами, виділеними на державні програми, кредитування проєктів малого та середнього бізнесу; наданням грантів задля створення або розвитку бізнесу; незаконними виплатами; використанням майна не за цільовим призначенням; безпідставним списанням майна, яке знаходиться на балансі державних підприємств;

– характеристики слідової картини кримінальних правопорушень у бюджетній, яка представлена матеріальними (документи; печатки; штампи; гроші), ідеальними (показання учасників кримінального провадження) та цифровими (електронні носії інформації, у тому числі, які залишаються на сайтах відкритої інформації «Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online») слідами;

– процедуру обстеження об’єктів, які перевіряються при проведенні обшуку, що є способом отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальних провадженнях, пов’язаних з бюджетними коштами, зокрема: розпорядники бюджетних коштів – органи державної влади, місцевого самоврядування; нормативно-розпорядчі та організаційно-правові документи,

що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності; бухгалтерська документація;

– системно-функціональний підхід залучення спеціалістів (бухгалтерів, аудиторів, ревізорів, економістів тощо) до проведення СРД під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, отримання необхідних консультацій та використання спеціальних знань у різних формах (отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження, консультативна допомога спеціалістів, ініціювання проведення ревізій та перевірок), що виступають важливими і необхідними способами пошуку, виявлення, фіксації та вилучення об'єктів судово-експертних досліджень, а також надають можливість поставити фахове запитання експертові, визначитися з призначенням інших видів експертиз або надати рекомендації щодо проведення процесуальних дій, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження предметів і документів з ознаками речових доказів;

дістала подальший розвиток:

– характеристика правового забезпечення регламентації бюджетного процесу (з урахуванням воєнного стану обмовлений бюджетним дефіцитом і структурою його фінансування, відображаючи підвищення частки держави та переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб), знання якого обумовлює ефективність діяльності суб'єктів сторони обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– теоретичний зміст і праксеологічні зв'язки елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (предмета злочинного посягання; способу підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; слідової картини; відомостей про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та організовані групи), важливе місце в якій посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер та їх локалізація безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які обирають раніше вчинені злочинні дії для продовження злочинної діяльності, залишаючи криміналістично значущі відображення в документах та електронних носіях, дослідження яких має найвагоміше значення для встановлення ознак події кримінальних правопорушень і причетних до нього осіб;

– критерії розподілу бюджетних коштів залежно від суб'єкта та цільового призначення (розподільні, кредитні, внутрішні, резервні, вільні та цільові), що впливає на встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, ознак особи правопорушника, сліди та наслідки кримінальних протиправних діянь;

– криміналістична характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, з розподілом залежно від предмета посягання й вибору способів учинення на: проміжний, ситуативний, цільовий, випадковий, опосередкований типи; мотиву і мети на: корисливо-шкідливий, соціально-корисливий, імітаційний; досвіду роботи та службового становища;

– порядок взаємодії слідчих (детективів) з правоохоронними (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне

бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура), контролюючими (Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України) та іншими органами (Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне агентство з питань запобігання корупції) й міжнародними інституціями (МОКП-Інтерпол, Європол) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері;

– рекомендації щодо тактики виявлення, огляду, вилучення та забезпечення збереження документів й інших матеріальних носіїв інформації під час проведення огляду, обшуку, допиту, одночасного допиту, призначення експертиз, тимчасового доступу до речей і документів, витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок;

– правове регулювання та порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, предметом якого є договірна, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-господарська (бюджетна) документація: фінансово-звітні документи, цивільно-правові договори, документи, що відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що результати дослідження впроваджені та можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»);

– *практичній діяльності* – у процесі розроблення і вдосконалення відомчих нормативно-правових актів, методичних розробок з питань протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, а також під час проведення занять у системі службової підготовки (акти Головного слідчого управління Національної поліції України та Бюро економічної безпеки України);

– *освітньому процесі* – під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно. Викладені в дисертації положення, що становлять новизну, визначають теоретичне та практичне значення результатів дослідження, одержані автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися. Внесок дисертанта в статті, підготовлені у співавторстві, становить не менше 50 %.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, а саме: «Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі» (м. Київ, 8 грудня 2022 р.); «Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні» (м. Київ, 7 грудня 2023 р.); «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 23 квітня 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки» (м. Суми,

28 червня 2024 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2024 р.); «Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні» (м. Чернівці, 11 жовтня 2024 р.); «Осінні наукові зібрання – 2024» (м. Ужгород, 22 листопада 2024 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 23 наукових публікаціях, серед яких монографія; 12 статей, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, з них три – у закордонних виданнях, що віднесені до другого квартилю (Q2) та проіндексовані в базах даних Web of Science Core Collection та Scopus; 7 статей у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які охоплюють п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (506 найменувань) та 3 додатків (на 13 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 485 сторінок, з них основний текст – 380 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми та зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; визначено мету, задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, окреслено його емпіричну базу; розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; охарактеризовано особистий внесок здобувача; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації.

Розділ 1 «Теоретичні основи формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері»* на основі аналізу наукових досліджень встановлено, що тіньовий сектор має значний вплив на всі аспекти економічної діяльності та соціальні процеси, а також формує і визначає економічну злочинність. Тіньова економіка набуває системних характеристик, є самовідтворювальним і самоорганізованим явищем, здатним адаптуватися до різних бюджетних процесів.

Проведений аналіз сучасного стану наукової розробки проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері дозволив увесь наявний науковий масив розподілити на доробки, у яких: а) сформовано методологічне підґрунтя для комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Теоретико-праксеологічний пласт розробок цієї групи хоча і не присвячений суто науково-практичним рекомендаціям щодо розслідування кримінальних правопорушень, проте містить положення, застереження та пропозиції міжгалузевого й процесуального характеру, які, зокрема, стосуються нормативно-правової регламентації формування та видатків бюджетів, порядку здійснення кримінального провадження, процесуального статусу його учасників, доказування, гарантій дотримання прав, свобод та

інтересів особи, яка перебуває у сфері дії кримінального судочинства тощо (Г. С. Андрущенко, І. В. Басиста, В. Г. Дрозд, В. А. Журавель, О. Г. Костроміна, Ю. І. Ляшенко, Л. Ю. Марченко, О. Б. Мечинський, Є. С. Овсянніков, С. М. Смоков, А. Ю. Таранова, Г. К. Тетерятник, М. С. Цуцкірідзе, Ю. М. Чорноус та інші); б) висвітлено основні процесуальні та криміналістичні аспекти розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, що пов'язані з бюджетною сферою. Сформовані в цих джерелах доктринальні положення виступають базою для роботи органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а тому є значущими для комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (Л. І. Аркуша, А. Б. Балонь, М. В. Беззубенко, О. П. Бушан, А. Ф. Волобуєв, Н. М. Внукова, О. В. Воробей, В. Л. Діденко, Р. С. Довбаш, С. О. Журба, А. П. Запотоцький, О. Д. Калаянова, В. П. Корж, О. Є. Користін, С. С. Кулик, А. М. Меденцева, В. В. Неганов, І. В. Пашинська, І. І. Попович, А. Ю. Спусканюк, О. В. Тихонова, С. С. Чернявський та ін.); в) безпосередньо досліджувались проблемні питання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (В. Л. Лилик, Р. Л. Степанюк).

Наголошено, що недостатність ужитих заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у бюджетній сфері, відсутність сучасних методик розслідування вказаної категорії злочинних діянь, особливо в умовах воєнного стану, особливого режиму досудового розслідування, мінімізували обізнаність слідчих (детективів) у складних управлінських чи технологічних процесах, фінансово-звітній документації, що супроводжує всі етапи бюджетного періоду, й призвели до ускладнення криміногенної ситуації в означуваній сфері (зокрема, опитані правоохоронці назвали основні причини, що негативно позначаються на діяльності органів досудового розслідування: недосконалість процесуального законодавства (100 %); відсутність узагальненої слідчої та судової практики (51 %); особлива складність розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (48 %); несприятливі умови службової діяльності в окремих підрозділах правоохоронних органів (37 %); відсутність сучасних методик розслідування (67 %); неоднозначна судова практика щодо юридичної оцінки діянь, які варто вважати нецільовим використанням бюджетних коштів (22 %)). Зазначене пояснює необхідність цільового вирішення відповідної проблеми в оновленій методиці розслідування кримінальних правопорушень.

У підрозділі 1.2 «Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування» весь масив кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (відповідно до розділів VI, VII, XVII КК України) об'єднано в однорідну групу за ознаками родового об'єкта. Такий криміналістичний підхід дозволив зі всієї кількості злочинних посягань, передбачених нормами Особливої частини КК України, виділити окремі групи кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: проти власності (ст. 191 КК України); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 210, 211, 212, 222 КК України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 365-2, 366, 367, 368 КК України), які залежно від секторів, галузей й основних напрямів економічної діяльності,

пов'язаної з акумулюванням бюджетних коштів, можуть бути учинені в казначействі, банках, державних і місцевих фондах, зокрема при здійсненні обслуговування бюджетів, під час кредитно-фінансової діяльності, пов'язаної з одержанням фінансування під гарантії органів державної влади і місцевого самоврядування; в житлово-комунальному господарстві, при розпорядженні бюджетними коштами та іншим державним, комунальним майном; в галузі охорони здоров'я, освіти, науки, культури та спорту; транспорту та зв'язку; паливно-енергетичному комплексі; агропромисловому комплексі тощо.

Установлено, що характерними ознаками кримінальних правопорушень, які зароджуються в надрах державного управління, є високий рівень латентності, динамічність, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі своєрідного промислу з швидкою адаптацією до нових умов і норм бюджетного законодавства під структурно-функціональним прикриттям, застосування багаточисленних засобів й методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів та фіктивних підприємств. До найбільш суттєвих критеріїв, які дозволили зв'язати в одне ціле різноманітність проявів злочинності у бюджетній сфері, віднесено: корисливу мотивацію на вчинення протиправних дій, яка пов'язана з учиненням умисних тяжких злочинів корупційної спрямованості. До її найнебезпечніших форм віднесено: вчинення таких дій в умовах воєнного стану, які пов'язані з розкраданнями та тендерними спекуляціями під час здійснення публічних закупівель товарів для потреб армії в тилу і на фронтах (продовольства, амуніції, запчастин і техніки).

На підставі здійсненого розподілу доведено, що кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, попри розгалуженість і багатоплановість кримінально-правового змісту, становлять однорідну групу суспільно небезпечних діянь, об'єднаних спільними криміналістичними ознаками та властивостями: вчиняються в одній сфері та особами у нерозривному зв'язку із здійсненням службової (професійної) діяльності, зокрема під час проходження тендерних, контрольно-наглядових і господарсько-розпорядчих процедур, переслідуючи корисливу мету; об'єднані спільними головними (бюджетні кошти) та похідними (житлові й нежитлові приміщення, товари, матеріали, обладнання, техніка тощо) предметами; злочинна діяльність у бюджетній сфері має багатоепізодний і переважно систематичний характер (у більшості випадків кримінальних проваджень кваліфікаційний склад кримінальних правопорушень передбачений декількома статтями в сукупності, серед яких орієнтовно 52 % становлять службові підроблення, поєднані з привласненням, розтратою майна, або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), а сліди кримінальних правопорушень відображаються (фіксуються) у господарських, управлінських, розпорядчих, фінансово-економічних і контрольних документах; для збирання та оцінки доказів учинення кримінальних правопорушень необхідне використання спеціальних знань з питань проходження тендерних процедур, бухгалтерського обліку, оподаткування тощо, що власне пояснює необхідність комплексної методики розслідування таких кримінальних правопорушень й важливість фахової (цільової) спеціалізації слідчих та оперативних працівників (детективів).

У підрозділі 1.3 «Правова регламентація бюджетного процесу та специфіка здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» під правовими основами регламентації бюджетного процесу та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану запропоновано розуміти сукупність правових норм, що закріплюються у нормативно-правових актах і регулюють суспільні відносини, які виникають під час бюджетного процесу та діяльності із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання послуг з допомоги особам, які її потребують, а також у сферах публічного адміністрування та взаємодії із іншими органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю.

Констатовано, що в умовах правового режиму воєнного стану технології злочинної діяльності у бюджетній сфері суттєво видозмінились, адаптувались до нових порядків правової регламентації бюджетного процесу, модернізувались і підсились у латентному співвідношенні, що значно ускладнює діяльність правоохоронних органів, які не здатні подолати усі виникаючі загрози у повному обсязі за допомогою наявної специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Наголошено, що: 1) стійкість і потужність держави напряду залежить від належного функціонування її бюджетної системи, відповідно, чим більший рівень та гірша динаміка кримінальних правопорушень у цій сфері, тим економічно слабшою є держава, якщо кошти не надходять у державний бюджет чи так само розкрадаються, відбувається недофінансування соціальної й інших сфер, що призводить до низького рівня захисту населення; 2) дотримання бюджетної дисципліни є запорукою економічного розвитку будь-якої держави; 3) залучення фахівців у сфері бюджетних правовідносин на етапі досудового розслідування кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану, є необхідним; 4) розподіл повноважень між контролюючими органами та органами досудового розслідування має бути чітко дотриманий останніми, щоб одні структури не дублювали завдання інших, і навпаки; 5) ефективність бюджетного процесу та системи напряду залежить від правових механізмів і справедливих підходів до кожного з суб'єктів, залучених до цього процесу.

У підрозділі 1.4 «Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» з'ясовано, що недостатність криміналістичних розробок і заснованих на них практичних рекомендацій методичного характеру, специфічність технологічного механізму фінансово-економічних кримінальних правопорушень зумовлюють складнощі при розслідуванні, а діяльність слідчого щодо виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, мінімізована, у зв'язку з чим є нагальна потреба у «комплексній» методиці розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, яка б урахувала: криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень; особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та характеристику обставин, що підлягають встановленню; типові слідчі ситуації; особливості організації й тактики проведення комплексу процесуальних дій; використання спеціальних знань під час призначення та проведення окремих видів судових експертиз.

Ураховуючи кримінально-правові та криміналістичні аспекти, сформульовано висновок, що сукупність окремих видових, внутрішньовидових і групових методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з бюджетним процесом, передусім проти власності, у сфері господарської діяльності та пов'язаних з корупцією зловживань, утворює комплексну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Основним елементом такої методики визначено криміналістичну характеристику – інформаційно-пізнавальну модель, що складається зі структурних елементів (предмет злочинного посягання; способи вчинення кримінальних правопорушень; обстановка; слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення) й описує криміналістично значущі ознаки, які включають відомості (фактичні дані) щодо бюджетного процесу, публічних закупівель, юридичних та/чи фізичних осіб, і дають не тільки приводи, але й обґрунтовані підстави для початку кримінального провадження, а також перелік матеріалів, достатніх для закінчення досудового розслідування у розумні строки, з метою виконання завдань кримінального провадження.

Розділ 2 «Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Предмет злочинного посягання» виокремлено основні критерії класифікації бюджетних коштів залежно від суб'єкта та призначення: *розподільні* – призначені для подальшого розподілу між різного рівня бюджетами, розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів; *кредитні* – призначені для фінансової допомоги або компенсацій з бюджету; *внутрішні* – призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких відбувається завдяки коштам державного та (або місцевого) бюджету; *резервні* – кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат; *вільні* – вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками; *цільові* – виділені з державного чи місцевого бюджету державним небюджетним установам, а також підприємствам, установам недержавної форми власності. До основних криміналістичних ознак бюджетних коштів як предмета злочинного посягання віднесені такі: передбачені Законом України «Про Державний бюджет України» на певний рік або рішенням міської ради про місцевий бюджет, у якому встановлені певні доходи і видатки для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; містяться у планових документах (кошториси, програми тощо); мають цільове призначення, затверджене розписом бюджету асигнуванням, установленим розпорядником бюджетних коштів; знаходяться на рахунках розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; необхідні підстави для здійснення платежів за рахунок коштів бюджету (бюджетного зобов'язання) – укладення договору на придбання товару, послуги.

Констатовано, що ознаки предмета впливають на обрання конкретного способу вчинення кримінального правопорушення. Водночас предмет може вказувати на ознаки особи правопорушника, можливі сліди та наслідки

кримінальних протиправних діянь. Проаналізовано слідчу практику щодо усунення помилок під час визначення предмета кримінального правопорушення у бюджетній сфері для прийняття обґрунтованого рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

Наголошено, що розуміння особливостей предмета злочинного посягання замало для ефективності розслідування таких кримінальних правопорушень. Суб'єкти сторони обвинувачення повинні володіти комплексними знаннями сучасного механізму правового регулювання як бюджетного процесу взагалі, так і особливостей ведення господарської діяльності й здійснення публічних закупівель, зокрема.

У підрозділі 2.2 *«Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері»* під способом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері запропоновано розуміти технологічний комплекс взаємопов'язаних діянь службових (посадових) та інших осіб, спрямованих на підготовку, вчинення й приховування слідів злочинної діяльності у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів. Аналіз кримінальних проваджень засвідчив, що підготовчий етап майже завжди має місце при вчиненні таких кримінальних правопорушень (90 %) й характеризується визначенням предмета злочинного посягання; підшукуванням співучасників, розподілом ролей; вивченням нормативно-правових актів, які регламентують бюджетну сферу та конкретно визначений процес, під час якого планується заволодіти розподільними бюджетними коштами.

Розкрито основні технологічні механізми учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме: 1) технології під час закупівлі товарів і послуг у фіктивних підприємств-посередників (в такому випадку привласнюються кошти, нібито сплачені за «послуги» фіктивної фірми); оплаті зайвого обсягу товарів або послуг, маніпуляціях з якістю товарів або послуг тощо; шляхом відшкодування податку на додану вартість; здійснення незаконних виплат заробітної плати, матеріальної допомоги та інших платежів за рахунок бюджетних коштів (37 % кримінальних проваджень); 2) технології корупційної спрямованості, учинені шляхом одержання службовою особою неправомірної вигоди із наступним неправомірним використанням бюджетних коштів чи іншого державного (комунального) майна; зловживання службовим становищем службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування в інтересах третіх осіб – одержувачів бюджетних коштів; перевищення влади або службових повноважень при розпорядженні бюджетними коштами, іншим державним або комунальним майном, поєднане зі службовим підробленням (34 %); 3) технології, пов'язані з порушеннями законодавства, зокрема: використання бюджетних коштів у супереччя з цільовому призначенню з оформленням їх на видатки за певною передбаченою бюджетом статтею (кодом) бюджетної класифікації при фактичному витрачанні на цілі, що не відповідають характеру витрат, які можуть здійснюватися згідно з цією предметною категорією видатків; використання (витрачання) бюджетних коштів на фінансування певної статті класифікації видатків у обсягах, що перевищують межі витрат, установлених нормативно-правовими актами або плановими документами;

використання коштів місцевих бюджетів на витрати, фінансування яких має бути здійснено за рахунок коштів інших бюджетів; спрямування бюджетних коштів на банківські депозити, придбання активів (валюти, цінних паперів, іншого майна) з метою отримання прибутку у вигляді відсотків за депозитами або шляхом подальшого продажу товарно-матеріальних цінностей (29 %).

Типовими способами приховування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є: посилення на незнання того, що нормативні акти, якими службова особа керувалася, не дійсні; посилення на технічну помилку виконавця розпорядження в коді статті видатків; заява про викрадення документів, у яких відображається рух коштів та інших матеріальних цінностей; знищення документів; звільнення з роботи та виїзд в інше місце для проживання (на території України чи за кордон); посилення на те, що в період видання та виконання рішення відповідна службова особа перебувала у відпустці (на лікарняному). Крім цього, у випадках, коли особі повідомлялось про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, то відповідна особа намагалася приховати свої злочинні дії шляхом: відмови від надання показань і надання завідомо неправдивих показань; примушування свідків до відмови від первинних показань або зміни показань на вигідні для підозрюваного; спроби переховуватись від правоохоронних органів; симуляції захворювання; здійснення впливу на слідчого (детектива), який проводить розслідування, за допомогою корумпованих зв'язків у правоохоронних структурах й органах влади та управління; створення інших перешкод для розслідування.

Ураховуючи законодавчі зміни в частині правових та економічних засад здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад, окремо наведено приклади індикаторів кримінальних правопорушень під час проведення публічних закупівель із застосуванням системи «ProZorro».

У підрозділі 2.3 «Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень» зауважено, що місцем вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері виступають такі установи: а) органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, державні адміністрації та їх підрозділи); б) органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, сільські (селищні) ради та їх виконавчі органи); в) підприємства, установи, організації, що створені органами державної влади або місцевого самоврядування і повністю фінансуються за рахунок відповідних бюджетів (державні або комунальні заклади освіти, наукові установи, музеї, бібліотеки, центри, служби тощо); г) спеціалізовані бюджетні установи (фонди), створені для реалізації певних загальнодержавних або місцевих завдань. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що основною стадією бюджетного процесу, в ході якої вчиняється найбільше кримінальних правопорушень, є виконання бюджету. Специфіка умов як елемента обстановки вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері пояснюється тим, що правопорушники вимушені використовувати легальні механізми управлінської, господарської та іншої адміністративно-правової діяльності, пристосовуватись до умов постійного контролю, планових чи позапланових перевірок тощо.

Сфера пошуку слідової інформації під час виявлення ознак кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має суттєві відмінності й характеризується значним масивом документів, які містять інформацію про подію кримінального правопорушення й підтверджують прийняття рішення про використання бюджетних коштів; виконання відповідного рішення; перерахування бюджетних коштів. Залежно від місця зберігання виокремлено документи: 1) юридичної особи, в якій вчинено кримінальне правопорушення: установчі документи (статут, положення, свідоцтво про реєстрацію юридичної особи); документи, що підтверджують повноваження винних осіб (трудові договори, накази про призначення на посаду, функціональні обов'язки службових осіб); документи цивільно-правового характеру (договори, на підставі яких перераховані кошти, акти виконаних робіт, товарні накладні); бухгалтерські документи (про відкриття і ведення рахунків, платіжні і розрахункові документи по веденню обліку, джерела грошових коштів та їх витрат); 2) головного розпорядника бюджетних коштів (бюджет, бюджетний розпис, розрахунок доходів і видатків, інші документи, що є підставою для перерахування бюджетних коштів); 3) контролюючих органів (акти перевірок та ревізій).

У підрозділі 2.4 *«Характеристика особи злочинця та організованих груп»* здійснено типологізацію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, й для кожного типу сформовано основні криміналістичні ознаки, зокрема: звичайно-проміжний (особи, які під впливом різних причин вирішили одноразово незаконно збагатитись за рахунок бюджетних коштів) (14 %); ситуативний (під дією конкретної службово-ділової ситуації за певну винагороду погоджуються на пособництво та лобіювання інтересів під час вчинення кримінального правопорушення) (25 %); цільовий (характеризується цілеспрямованим рухом щодо організації, керування та безпосередньої участі в злочинній діяльності у бюджетній сфері) (42 %); випадковий (особи, які вчинили кримінальні правопорушення через недостатні знання бюджетного законодавства або службову недбалість) (12 %); опосередкований (особи, які вчинили кримінальні правопорушення в бюджетній сфері задля маскуванню іншого кримінального правопорушення чи в силу інших причин, зокрема з метою запобігання порушенням протипожежної безпеки, покращення поточного стану державного господарства тощо) (7 %).

З урахуванням мотивів, що спонукали, та мети, яку переслідували злочинці на шляху вчинення кримінальних правопорушень, серед цих типів виокремлено такі підтипи: а) корисливо-шкідливий (підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері задля особистого збагачення та задоволення власних потреб) (80 %); б) соціально-корисливий (підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері у зв'язку зі складною фінансово-економічною обстановкою, зокрема задля часткового задоволення потреб трудового колективу, частини населення, господарства тощо) (19 %); в) імітаційний (підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері у зв'язку з необхідністю приховати тяжкий та особливо тяжкий злочин) (1 %).

Окреслені класифікації на основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень дозволили сформувати узагальнену криміналістичну характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері: громадянин України (86 %); працездатний (98 %); чоловічої статі (70 %); віком від 30 до 45 років (67 %); з вищою освітою та високим інтелектуальним рівнем розвитку (80 %); чудово розуміється на бюджетному процесі, а також у господарській, фінансово-економічній, податково-звітній діяльності, одружений (58 %) зі стажем роботи в органах державної влади, зокрема в сферах: освіти (11 %), виробництва продукції (12 %), обслуговування населення (31 %), будівництва (18 %), транспорту (6 %) чи місцевого самоврядування понад 5 років (31 %).

З'ясовано, що в технологіях учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері переважають складні форми співучасті (84 %), зокрема у формах організованої групи (29 %) та злочинної організації (22 %), в яких організатори – «уповноважені особи» безпосередньо беруть участь у формуванні, розподілі та використанні бюджетних коштів, розпорядженні державним чи комунальним майном, а інші – «підприємці» посягають на бюджетні кошти, інше державне і комунальне майно «ззовні», використовуючи різноманітні механізми тендерних процедур чи іншої фінансово-господарської діяльності. Таким групам притаманна певна ієрархія, яка побудована на специфічній конспіраційній основі; тривале збереження в таємниці інформації про організаційну структуру; значний термін функціонування при незмінному складі вищих керівників; поступове оновлення виконавців середньої та низової ланок під виглядом офіційних розпорядчих змін і кадрових перестановок. У 47 % випадках злочинні діяння з бюджетними коштами здійснюються під прикриттям легальних суб'єктів господарювання з використання «конвертаційних центрів» та «офшорів».

Розділ 3 «Організація початкового етапу розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» наголошено, що джерелами формування бюджетів є їх надходження: доходи бюджету (податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України, включаючи трансфери, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ), повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу, пред'явлення цінних паперів. Тому латентність незаконної бюджетної діяльності та кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням бюджетних коштів, динамічність і швидка адаптація до нових умов та норм бюджетного законодавства, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі злочинного промислу під структурно-функціональним прикриттям, застосування численних засобів і методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів й фіктивних підприємств, визначають пріоритетність першочергових заходів на початковому етапі розслідування.

Запропоновано алгоритм дій уповноважених суб'єктів під час виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, які полягають в комплексному застосуванні можливостей контролюючих і правоохоронних органів щодо з'ясування обставин учинення кримінальних правопорушень, у тому числі щодо механізму легалізації доходу, одержаного злочинним шляхом, зокрема: збирання первинних матеріалів органом досудового розслідування (опитування; витребування документів, вивчення результатів ревізій, актів перевірок; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; матеріалів оперативно-розшукової діяльності, податкових інспекцій; отримання інформації, що містить банківську таємницю).

Зосереджено увагу на тому, що на початку пошукової роботи, передусім, на офіційному сайті відповідної обласної, районної, міської, селищної, сільської ради необхідно отримати рішення про бюджет на рік, в якому було вчинено кримінальне правопорушення, та здійснити аналіз розподілу видатків розпорядниками коштів за відповідними бюджетними програмами. Крім цього, потрібно здійснити аналіз діяльності органу з метою отримання загальної інформації щодо її структурних підрозділів (положення про підрозділ, директора та його заступника, юридична адреса відповідного підрозділу, кількість посадових/службових осіб та їх обов'язки) та ознайомитись з планом річних закупівель (річний план і зміни до нього безоплатно оприлюднюються замовником в електронній системі закупівель протягом п'яти робочих днів з дня затвердження річного плану та змін до нього. Надалі варто відпрацювати оприлюднену інформацію про закупівлю та інформацію, подану учасниками закупівлі, а саме: провести аналіз річного плану закупівель і змін до нього; розмір бюджетного призначення та встановлену очікувану вартість предмета закупівлі; вимоги, встановлені тендерною документацією замовника до учасників; тендерну пропозицію учасників, її відповідність вимогам, установленим у тендерній документації замовника, в тому числі відповідність Закону України «Про публічні закупівлі» (2015 р.); здійснити аналіз протоколів розгляду тендерних пропозицій щодо законності прийняття рішень; повідомлення про намір укласти договір.

У підрозділі 3.2 «Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» зазначено, що початковий етап розслідування спрямований на інтенсивне закріплення доказів. Складнощі на початковому етапі викликані недостатньою якістю і кількістю первинних матеріалів, а також низькою кваліфікацією слідчих, детективів та оперативних працівників щодо розслідування таких кримінальних проваджень (опитані слідчі підтвердили, що кримінальні провадження за предикатним кримінальним правопорушенням зазвичай закривають на стадії досудового слідства (43 %) або направляють до суду, проте вони не мають судової перспективи (47 %), а також наголосили на недосконалому чинному кримінальному законодавстві (58 %), мінімізованому рівні взаємодії правоохоронних органів та обміну інформацією (52 %); корупційних проявах і протидії розслідуванню (42 %); потребі негайного одночасного проведення комплексу процесуальних дій (68 %).

З урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства (ст. 91 КПК України) наведено основний перелік обставин, які підлягають доказуванню,

та супутніх обставин, які необхідно встановити в кримінальному провадженні, розпочатому за фактами вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Виокремлено тактичні помилки, яких припускаються слідчі, які розпочали розслідування: невірний підхід до діагностики події й визначення напрямів розслідування; неправильно підібраний або неповний тактичний комплекс дій; порушення процесуального порядку проведення СРД; обрання неправильної послідовності процесуальних дій, зокрема тактичних операцій.

Наголошено на з'ясуванні: службового статусу особи, підозрюваної в учиненні діяння; характеру, умов та особливостей роботи підприємства, установи або організації, де вчинено кримінальне правопорушення; характеру дій або бездіяльності особи; змісту фактичних дій, виконуваних особою; зв'язку дій службової особи з використанням службового становища; причинного зв'язку між діями та шкідливими наслідками; кількості кримінальних правопорушень (епізодичність, систематичність); зв'язку з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; характеристики особи підозрюваного тощо. Для з'ясування цих та інших обставин необхідно витребувати від органів державної влади та місцевого самоврядування документи, висновки експертів, акти за результатами інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України), зокрема, які містять охоронювану законом таємницю (про рух коштів за певний період, копії документів, на підставі яких перераховувалися кошти), та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; провести (доручити проведення) інші слідчі та процесуальні дії.

Запропонований порядок дій є орієнтовним для з'ясування обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, й підлягає особистому слідчому коригуванню з урахуванням слідчої ситуації, яка склалася.

У підрозділі 3.3 «Типові слідчі ситуації в розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері й алгоритми їх вирішення» з урахуванням криміналістичних підходів (А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, Г. А. Матусовський, С. С. Чернявський) обґрунтовано, що слідча ситуація під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це певне становище як динамічна система, що складається у ході слідчої (детективної) діяльності, змінюється під впливом важливих криміналістичних об'єктивних і суб'єктивних обставин, впливає на хід кримінального провадження та на встановлення обставин, що підлягають доказуванню, ефективна оцінка якої сприятиме вирішенню завдань досудового розслідування.

Виокремлено конфліктні та сприятливі типові слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежно від: 1) етапів кримінального провадження: кримінальне провадження зареєстровано на підставі матеріалів оперативних підрозділів, які надійшли в порядку ст. 214 КПК України (35 %); кримінальне провадження зареєстровано за матеріалами перевірок органами державного фінансового контролю (25 %); слідчий самостійно встановив факт учинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері (17 %); заява

про вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері надійшла від суб'єктів господарської діяльності, громадських організацій та окремих громадян (15 %); інформація про факт учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері міститься в анонімних заявах і повідомленнях (8 %); 2) наявних даних про спосіб учинення кримінального правопорушення, зокрема встановлено факт: подання до державного органу неправдивої інформації (документів) з метою одержання бюджетних коштів; перерахування бюджетних коштів на рахунки фіктивного підприємства (підприємств); незаконного відчуження державного або комунального майна; завищення ціни (обсягу) товарів, робіт, послуг, придбаних за державні кошти; складання та підписання фіктивних актів виконаних робіт за державні кошти; 3) обсягу інформації щодо суб'єкта: особу, яка здійснила кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, відомо; особу не встановлено; особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, невідомо, проте є ознаки, що вказують на коло осіб, які можуть бути причетні до певної обробки; 4) кількісного складу злочинців: є дані про вчинення кримінального правопорушення певною особою у співучасті, проте співучасники невідомі; є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення групою осіб, але не встановлена роль кожного; 5) технічної участі особи: у механізмі кримінального правопорушення використано підприємство, у якому суб'єкт учинення кримінального правопорушення є службовою (посадовою) особою (директор, головний бухгалтер); з метою заволодіння бюджетними коштами було використано фіктивне підприємство або підставну фізичну особу; 6) обсягу зібраної доказової інформації: слідчі ситуації, під час яких зібрано достатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру; зібрано недостатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру.

Виокремлено фактори, які впливають на формування і розвиток слідчої ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: обставини, що встановлені на даний період часу вчинення кримінального правопорушення (наявна або відсутня інформація про обставини вчинення кримінального правопорушення); вид і особливості публічних закупівель, під час яких було вчинено кримінальне правопорушення; наявність чинників, що ускладнюють, перешкоджають або, навпаки, сприяють збору доказової інформації і вирішенню інших завдань розслідування; протидія з боку учасників злочинного групування; помилкові дії слідчого, оперативного працівника, експерта (наслідки розголошення даних досудового розслідування); компоненти психологічного характеру (психологічний стан осіб, які проходять по кримінальному провадженню, а також морально-вольовий стан слідчого, рівень його знань і умінь, практичний досвід, здатність приймати та реалізовувати рішення в екстремальних і наднормових умовах).

Наголошено, що кожна типова слідча ситуація характеризується тактичними завданнями, послідовністю проведення процесуальних дій та організаційних заходів. Запропоновано примірний план розслідування кримінального провадження, розпочатого за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, спільний для кожної слідчої ситуації, який включає близькі за змістом і метою тактичні операції, зокрема «Встановлення співучасників»

(у випадках групового вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері), «Встановлення та дослідження документів» (спрямовано на встановлення, дослідження та забезпечення зберігання документів, що містять ознаки речових доказів і підтверджують факт учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері), «Встановлення наряду заволодіння бюджетними коштами та їх розміру» (передбачає перевірку витрачання бюджетних коштів, їх спрямування за відповідними бюджетними призначеннями, установлені законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет).

У підрозділі 3.4 «Взаємодія слідчого з оперативними та іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» констатовано, що зміст взаємодії слідчого (детектива) з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері передбачає отримання необхідної значимої інформації для розслідування; проведення спільних процесуальних дій щодо збирання доказів, оцінки, аналізу й обговорення отриманих результатів; планування подальших заходів, спрямованих на притягнення винних осіб до відповідальності; залучення фахівців в якості спеціалістів, а також спрямування уповноважених суб'єктів (з визначенням координаційного механізму) по виявленню та припиненню бюджетних деліктів, застосування заходів превентивного впливу та усунення негативних наслідків від учинених кримінальних правопорушень. З урахуванням напрямів взаємодії, основними суб'єктами такої діяльності необхідно вважати органи бюджетного контролю (Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи, органи Державної казначейської служби України, органи Державної аудиторської служби України), правоохоронні органи (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України (особливо їхні оперативні підрозділи), Спеціалізована антикорупційна прокуратура), експертну службу. Таким чином, система суб'єктів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері складається з органів бюджетного контролю, правоохоронних органів та експертних підрозділів, які безпосередньо і цілеспрямовано протидіють правопорушенням.

Установлено, що серед органів фінансового контролю на нормативно-правовому рівні найбільш повно регламентовані повноваження щодо взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства Державної аудиторської служби України. Водночас наявність у системі протидії порушенням бюджетного законодавства інших суб'єктів, які належать до різних гілок влади і мають різне спрямування функціонування та різні завдання, лише актуалізує окреслені питання їх належної взаємодії та пояснює нагальну необхідність прийняття запропонованих рішень щодо усунення недоліків (зокрема, розосередженість громіздкої мережі суб'єктів взаємодії по різних відомствах, і відсутність чіткої налагодженої співпраці між ними, у тому числі розмитість й неконкретність їх повноважень, проблемним залишається використання оперативно-розшукових обліків (зазначили 37 % респондентів), а також спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів (25 %), проведення оперативними підрозділами попередньої перевірки суб'єкта

господарювання, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами до відкриття кримінального провадження, визначення перспективи використання таких матеріалів (67 %)).

Розділ 4 «Проведення процесуальних дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» містить три підрозділи.

У підрозділі 4.1 *«Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері»* розглянуто тактику проведення СРД (огляд, обшук, допит) під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Запропоновано порядок огляду документів: оцінка документа (чи має документ усі необхідні реквізити й формальні ознаки, у тому числі й підробки); установлення ознак повної або часткової підробки документа та з'ясування достовірності його реквізитів. Проведення такої СРД залежить від факторів об'єктивного (інформативність, зв'язок з іншими доказами) та суб'єктивного характеру (рівень сприйняття, оволодіння ним методикою розслідування, знання матеріалів провадження, залучення необхідних спеціалістів). Зокрема, під час розслідування привласнення, розтрата бюджетних коштів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем, учинених під час закупівлі обладнання, товарів або послуг за завищеною ціною, крім внутрішньогосподарських документів, підлягає огляду зовнішня документація, у тому числі в електронному вигляді, складання якої супроводжує здійснення закупівлі за державні кошти. Виходячи з процедури конкурсних торгів, регламентованих Законом України «Про публічні закупівлі», до типових об'єктів пошуку віднесено: тендерну документацію; документацію щодо умов проведення публічних закупівель, що розробляється та затверджується замовником і оприлюднюється для вільного доступу на вебпорталі Уповноваженого органу та авторизованих електронних майданчиках; договір про закупівлю; договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари; оголошення про проведення процедури закупівлі; оголошення про проведення відкритих торгів, оголошення про проведення конкурентного діалогу; файли (скріни) електронної системи закупівель – інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує проведення процедур закупівель, створення, розміщення, оприлюднення та обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять вебпортал Уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами; річний план закупівель; реєстр отриманих тендерних пропозицій; протокол розкриття тендерних пропозицій; протокол розгляду тендерних пропозицій; повідомлення про намір укласти договір; звіт про результати проведення процедури закупівлі; повідомлення про внесення змін до договору; звіт про укладені договори.

На тактику проведення обшуку впливає слідча ситуація та спосіб учинення кримінального правопорушення. Перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчому необхідно вирішити низку завдань, а саме: визначити об'єкти, на яких потрібно проводити обшук (об'єкти обшуку); предмети

та документи, які необхідно вилучати (об'єкти пошуку); послідовність і конкретні терміни проведення кожного обшуку. Відповідні завдання вирішуються на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження. Необхідною умовою ефективного обшуку є якісна інформація, у якій можуть бути дані про: час появи в приміщенні розшукуваних об'єктів; місце їх знаходження; їхні прикмети, упаковку; час переміщення.

Визначено типові помилки, яких припускалися слідчі (детективи) під час звернення до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку в кримінальних провадженнях, а саме: викладена в клопотанні правова кваліфікація кримінального правопорушення суперечила підставам для проведення обшуку, оскільки документи та інші речові докази, які планували відшукати, не стосувалися кримінального провадження, у межах якого подавалося клопотання про проведення обшуку; копії доданих до клопотання документів та інших матеріалів кримінального провадження, а також копія витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подавалося клопотання, належним чином не були засвідчені, а інколи були такими, що їх зміст узагалі неможливо встановити; у клопотанні, в якому порушувалося питання про проведення обшуку, не містилося конкретної вказівки на те, в якому саме приміщенні необхідно провести обшук і хто власник відповідного приміщення; у клопотанні не зазначено індивідуальних або родових характеристик документів, які планували відшукати. Водночас опитані слідчі звернули увагу на тривалий строк розгляду клопотання (21 %); відсутність, у разі необхідності, оперативності розгляду та прийняття судового рішення (27 %); розголошення відомостей, які не підлягають такому на стадії досудового розслідування (32 %).

Установлено, що під час обшуку виявленню та вилученню підлягають: документи, які відображають законодавчі, нормативно-розпорядчі положення, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності; посадові інструкції, накази про призначення на посаду тощо; установчі документи (статут, установчий договір, протоколи зборів засновників, реєстраційне свідоцтво, ліцензія на заняття певним видом діяльності); бухгалтерсько-облікові документи (первинні облікові документи, головна книга чи обліковий баланс, журнали, ордери, відомості, реєстр, інвентаризаційні описи), а також такі, що підтверджують: прийняття рішення про використання бюджетних коштів; виконання рішення про використання бюджетних коштів; перерахування бюджетних коштів; документи органів державного контролю, на які покладено обов'язок щодо забезпечення законності діяльності у сфері бюджетного законодавства; грошові кошти та інше майно, здобуте злочинним шляхом; документи, що підтверджують право власності на майно; предмети й документи, які можуть містити сліди легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або мають інше значення для провадження (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції); комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації.

У більшості випадків під час проведення допиту фігурують такі категорії допитуваних: засновники й керівники підприємств, установ, організацій; головний бухгалтер; працівники банківської установи, які відкривали й обслуговували

рахунки підприємства, установи чи організації та надавали їм кредити; особи, зазначені в документах, вилучених під час огляду чи обшуку, як партнери по бізнесу (договірні контрагенти); інші особи, щодо яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі, оператори, інший допоміжний персонал, родичі, друзі). Сформовано типові слідчі ситуації допиту, тактичні рекомендації щодо проведення цієї СРД в умовах конфліктності та під час одночасного допиту двох і більше осіб.

З'ясовано, що під час проведення розслідування у 90 % випадках наявна потреба у проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб з метою встановлення розбіжностей у показаннях, які підлягають встановленню слідчим, прокурором (замовчування, виключення із показань окремих елементів події, власних дій та дій інших учасників; доповнення показань вигаданими деталями або елементами; зміщення в описі окремих фрагментів події за їх місцем, часом, послідовністю, взаємозв'язком; підміна окремих елементів події іншими – вигаданими тощо). Під час такої процесуальної дії доцільним є залучення спеціаліста у сфері бюджетного законодавства, з метою розширення можливостей слідчого, прокурора в одержанні доказової інформації.

У підрозділі 4.2 *«Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері»* наголошено на тому, що серед засобів кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування важливе місце займають не лише СРД, а й інші способи отримання доказів або перевірки вже отриманих, на підставі яких встановлюються або спростовуються обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, тимчасовий доступ до речей та документів, зазвичай, здійснюється в: органах місцевої влади (міськдержадміністраціях) – дозвільна, технічна та проектно-кошторисна документація; банківських установах (що підтверджують відкриття розрахункового рахунку; обіг коштів по рахунку; участь банку у фінансуванні тощо); інших установах – документи, які містять допоміжну інформацію, що має значення для кримінального провадження (наприклад, в органах державного архітектурно-будівельного контролю (дозволи на виконання будівельних робіт; документи, які подані забудовником для одержання дозволу на виконання будівельних робіт), державного санітарного чи пожежного нагляду, Державної податкової служби України, нотаріальних конторах, страхових компаніях, офісах операторів і провайдерів телекомунікацій тощо)).

Проведений аналіз слідчо-судової практики засвідчив про значну кількість повернутих клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, хоча положення КПК України, які регулюють відповідний захід забезпечення кримінального провадження, не передбачають такого повернення (порушення вимог ч. 2 ст. 160 КПК України особою, яка подала клопотання, а саме не зазначено, у володінні якої фізичної або юридичної особи перебувають документи, до яких просять надати тимчасовий доступ (39 %); у поданому клопотанні не зазначено про можливість використання як доказів відомостей, що містяться

в документах, до яких потрібно надати тимчасовий доступ, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів (28 %); долучені до клопотання копії документів, у тому числі й процесуальні, належним чином незасвідчені або документи нечитабельні (виконуючи припис ч. 6 ст. 132 КПК України, слідчий має додати до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, а також копії матеріалів, якими слідчий обґрунтовує свої доводи) (18 %).

Досліджено кримінально-процесуальний та криміналістичний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження та засобу збирання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Предметом такого доступу, зазвичай, є договірні, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-господарська (бюджетна) документація, яку було поділено на такі групи: 1) фінансово-звітні документи: виписки по особових рахунках; роздруківки банківських операцій; локальний кошторис, відповідно до якого встановлюється вартість проведення будівельних/ремонтних робіт; платіжні доручення, за якими перераховуються грошові кошти як розрахунок за виконані роботи; платіжні доручення, в яких фіксуються фінансові зобов'язання сторін і сплачені кошти; виписки по особових рахунках; роздруківки руху коштів по розрахункових рахунках; рахунки-фактури, що підтверджують операції з купівлі товарів (матеріалів) та містять вичерпні відомості про їх вартість, марку, кількість тощо; 2) цивільно-правові договори на виконання певного обсягу робіт: договори підряду, відповідно до умов яких підрядник зобов'язаний виконувати роботи в розмірі підсумкової вартості та у відповідні строки, що встановлені графіком виконання робіт, складеним підрядником до початку виконання робіт згідно з кошторисною документацією, будівельними нормами і правилами, графіком виконання робіт; акт прийому виконаних робіт; договори з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами тощо; 3) документи, що відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок.

У підрозділі 4.3 «Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері бюджетного законодавства» розглянуто основні форми та можливості використання спеціальних знань під час встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, розпочатого за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме залучення спеціалістів (52 % з числа опитаних слідчих відмічали важливість участі спеціалістів у проведенні тимчасового доступу до речей і документів, допитів, обшуків, оглядів, одержанні експериментальних зразків для експертного дослідження, складанні постанов і щодо призначення самих судових експертиз тощо) та призначення й проведення судових експертиз.

Акцентовано на оцінці слідчим (детективом) можливих джерел інформації, на підставі яких ініціювати призначення ревізії й залучення ревізорів як спеціалістів. Визначено основні завдання, які можуть вирішуватись за допомогою спеціалістів-ревізорів (у 86 % кримінальних проваджень допомога спеціаліста

використовувалась у різних передбачених законом формах як процесуальних (участь суб'єктів спеціальних знань в СРД), так і непроцесуальних (отримання консультацій, роз'яснень)), виявлено типові недоліки, що мають місце у практиці проведення ревізійних заходів (формулювання висновків, які містять невірну юридичну оцінку виявлених порушень; помилки в обрахуванні розміру предмета зловживання та/або заподіяної шкоди; не підкріплення висновків посиланнями на документи, що їх підтверджують; порушення правил оформлення та передавання матеріалів ревізії до правоохоронного органу), а також звернуто увагу на рекомендації щодо оцінки й використання результатів ревізії у розслідуванні та запропоновано законодавчі зміни, спрямовані на вдосконалення наявних процедур.

Наголошено, що проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є одними з основних джерел отримання доказів, а особливе місце належить призначенню таких: економічної (бухгалтерська, фінансово-економічна); інженерно-технічної (будівельно-технічна, оціночно-будівельна), товарознавчої (у зв'язку з виявленням ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування чи товарно-матеріальних цінностей), почеркознавчої (предметом є рукописні тексти й підписи на документах, вилучених під час обшуку чи огляду); технічної експертизи документів (установчих, реєстраційних та інших документів, зокрема щодо способів внесення змін до документа, змісту видаленого тексту, способів виготовлення відбитків печаток і штампів на документах тощо); експертизі матеріалів, речовин і виробів (спеціальної хімічної речовини, у тому числі грошових коштів, вилучених під час тактичної операції фіксації факту їх передачі), а також комп'ютерної техніки та програмних продуктів (встановлення слідів кримінального правопорушення або іншої значущої для кримінального процесу інформації) та ін.

Визначено основні недоліки, пов'язані з призначенням і проведенням судових експертиз: помилка у визначенні предмета судової експертизи (62 %); неправильне формулювання питань у постанові про призначення експертизи (21 %); не призначення експертиз у випадках, коли їх проведення необхідне (29 %); постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуації, що призводить до збільшення термінів розслідування та призначення додаткових експертиз (33 %).

ВИСНОВКИ

У дисертації з урахуванням умов реальної війни і правового режиму воєнного стану розроблено криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з визначенням пропозицій та рекомендацій, що набувають праксеологічного значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Забезпечення національних інтересів України вимагає формування та реалізації стратегічного курсу щодо економічної безпеки, спрямованого як на нарощення конкурентоспроможності, так і на поступове зміцнення економічної стійкості й, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Бюджет – це план формування та використання фінансових

ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. На тлі боротьби із зовнішнім агресором динаміка криміналізації бюджетної сфери засвідчила серйозну внутрішню загрозу національній безпеці.

Ретроспективним аналізом наукових праць встановлено поверхневий підхід до предмета дослідження та зосередження уваги наукової спільноти лише на окремих видах кримінальних правопорушень, пов'язаних з бюджетною сферою. Тому, в умовах реальної війни, докорінних змін законодавства й правозастосовної практики, розробка науково-обґрунтованих криміналістичних і процесуальних положень, з визначенням шляхів вирішення низки суміжних фундаментальних і праксеологічних проблем у бюджетній сфері, має особливе безпекове значення й потребує вироблення ефективних шляхів оптимізації діяльності органів досудового розслідування.

2. Кримінальні правопорушення у бюджетній сфері – це передбачені Особливою частиною КК України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу.

Залежно від родового об'єкта кримінально-протиправні діяння у бюджетній сфері поділено на кримінальні правопорушення: проти власності (ст. 191 КК України); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 210, 211, 212, 222 КК України); у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 365-2, 366, 367, 368 КК України), які зароджуються в надрах державного управління з високим рівнем латентності, динамічності, організованості з адаптацією до нових умов і норм бюджетного законодавства під структурно-функціональним прикриттям, застосуванням корумпованих важелів протидії правоохоронним органам, використанням технічних можливостей, офшорів й фіктивних підприємств. До найбільш суттєвих критеріїв, які дозволили зв'язати в одне ціле різноманітність проявів злочинності у бюджетній сфері, віднесено: корисливу мотивацію на вчинення протиправних дій, яка пов'язана з учиненням умисних тяжких злочинів корупційної спрямованості. До її найнебезпечніших форм віднесено: вчинення таких дій в умовах воєнного стану, які пов'язані з розкраданнями та тендерними спекуляціями під час здійснення публічних закупівель товарів для потреб армії в тилу і на фронтах (продовольства, амуніції, запчастин і техніки).

3. Повномасштабне військове вторгнення на територію України суттєво позначилось на фінансово-економічній системі держави. З лютого 2022 р. обсяги бюджетних видатків, бюджетного дефіциту та структура його фінансування відображають підвищення частки держави та її переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб, а тому в умовах війни вкрай важко поповнити й виконати бюджети за видатками. Здійснити такі завдання без належного нормативно-правового забезпечення й налагодженої роботи всіх органів влади та кримінальної юстиції неможливо. Бюджетний кодекс України (2010 р.), Закон України «Про публічні закупівлі» (2015 р.) й КПК України (2012 р.) все ще

потребують суттєвих змін, які комплексно мають вирішити проблему надійного збереження та акумулювання бюджетних коштів й забезпечення ефективних розслідувань в умовах реальної війни та подолання її наслідків. Сталість, забезпеченість, спадковість у роботі органів досудового розслідування та якість процесуального закону є одним з ключових факторів декриміналізації бюджетної сфери, що за правового режиму воєнного стану є запорукою збереження національної безпеки.

4. Комплексна методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це науковий продукт і практичний інструментарій системи відомостей про кримінальну протиправну діяльність, що містить побудову описової моделі (поняття, ознаки, класифікація кримінальних правопорушень, криміналістична характеристика, обставини, що підлягають доказуванню), й розроблених на її основі рекомендацій щодо досудового розслідування (алгоритм дій під час виявлення кримінальних правопорушень, типові слідчі ситуації та шляхи їх вирішення, основні напрями взаємодії органів досудового розслідування з іншими суб'єктами), її предмет обумовлений криміналістичною характеристикою (предмет злочинного посягання; способи вчинення кримінальних правопорушень; обстановка вчинення; слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення), зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що впливають з тактичних завдань, а спрямованість і послідовність проведення процесуальних дій залежить від ситуацій на початку розслідування.

Методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері розроблена з урахуванням основних положень, зокрема: в основі її створення – різні за своїм об'єктом склади правопорушень (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням тощо), але які об'єднані криміналістичними ознаками, тобто йдеться про їх взаємозалежність у рамках єдиної злочинної технології (єдині наміри організаторів, пособників і виконавців, мотиви, засоби тощо); предметом методики є закономірності не усєї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з певним сегментом бюджетної системи й, відповідно, зі специфічними формами реалізації фінансово-економічних і господарсько-правових відносин у ній; підставами для розроблення є потреби правоохоронної практики, оскільки криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень тісно взаємозв'язані у процесі доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих процесуальних дій.

5. Предметом злочинного посягання у бюджетній сфері є бюджетні кошти – належні відповідно до законодавства *надходження* (доходи бюджету; повернення кредитів до бюджету; кошти від державних (місцевих) запозичень; від приватизації державного майна (щодо державного бюджету); повернення бюджетних коштів з депозитів; надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів) та витрати (надання кредитів з бюджету; погашення боргу; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів) й *видатки* (кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом) бюджету.

6. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що кримінальні протиправні діяння у бюджетній сфері є досить різноманітними, обумовлюють широке коло способів їх підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. До найпоширеніших способів (технологій) злочинної діяльності віднесено: вчинення протиправної діяльності, пов'язаної з проведенням публічних закупівель (постачання невідповідного товару; розробка тендерної документації з дискримінаційними вимогами; оплата товару до його постачання; підроблення документації з приймання будівельних робіт; змова учасників торгів; відхилення найбільш вигідної пропозиції, запропонованої учасниками закупівлі) (21 % кримінальних проваджень); привласнення або заволодіння коштами, передбаченими бюджетними програмами, кредитуванням проєктів малого та середнього бізнесу; гуманітарної та благодійної допомоги (14 %); надання грантів задля створення або розвитку бізнесу (11 %); незаконні виплати (безпідставне нарахування та виплата працівникам заробітної плати, премії, матеріальної допомоги тощо; нарахування таких виплат особам, які фактично не працюють, але документально оформлені як працівники; виплата за авансовими звітами (відрядження, закупівля малоцінних товарів) (11 %); використання майна не за цільовим призначенням (приміщень, обладнання, автомобільного транспорту тощо, які перебувають на балансі підприємства, у власних інтересах або інтересах третіх осіб) (10 %); безпідставне списання майна, що знаходиться на балансі державних підприємств (8 %).

7. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері формується під впливом суперечливих положень галузевого й міжгалузевого законодавства; податкового навантаження; безконтрольності й цілковитої розбалансованості в кредитно-фінансовій сфері; правового нігілізму; неефективної діяльності правоохоронних і контролюючих органів; корумпованості державних службовців. Найбільше їх вчиняється у містах, де зосереджується промисловий, торгівельний й фінансово-економічний потенціал держави, головні фінансові й бюджетні асигнування. Локальним місцем учинення кримінальних правопорушень є місцезнаходження суб'єктів публічного та приватного права, а також фінансових (банки, страхові компанії) або реєстраційних (нотаріуси, бюро технічних інвентаризацій тощо) установ, де здійснювались різного роду фінансово-економічні чи господарські операції, або вчинювались різного роду правочини.

Установлено типовий перелік об'єктів, які зберігають інформацію про кримінальне правопорушення у бюджетній сфері: а) матеріальні: документи (передусім, які розробляються та оформлюються у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, у тому числі податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); печатки, штампи, зразки бланків тощо; приміщення (офісні, складські, житлові тощо); гроші (готівкові та безготівкові, електронні, зокрема крипта); електронні носії інформації (мобільні телефони, системні блоки комп'ютерів, жорсткі диски, принтери тощо), у тому числі, які залишаються на сайтах відкритої інформації «Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online» (100 %); б) ідеальні: показання керівників осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень (52 %); працівників планово-фінансових підрозділів, бухгалтерії (74 %); членів

тендерних комітетів, комісій, колегій, Державної казначейської служби України (22 %); працівників банків; секретарів, помічників керівників; працівників інших служб і підрозділів (водіїв, працівників відділів за напрямом діяльності (будівництво, обслуговування певних об'єктів тощо), а також інших осіб, зокрема пов'язаних особистими та діловими зв'язками з фігурантами кримінального провадження (93 %).

8. Серед численних типологій (класифікацій) злочинної поведінки у бюджетній сфері найбільш придатною для практичного використання визнано класифікацію, яка ґрунтується на службово-рольовій функції особи (розпорядники чи отримувачі бюджетних коштів), у якій виокремлено чотири групи злочинців: особи з досвідом роботи в органах місцевого самоврядування та різних галузях (сферах) господарювання («професіонали», обізнані у сфері службової діяльності; мають корумповані зв'язки в органах державної влади різних рівнів і правоохоронних органах (40 %); особи, які, зловживаючи службовим становищем, учиняють юридично значущі дії або надають публічні послуги, що мають значення для підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень (тендерні учасники, оцінювачі, аудитори, банківські працівники) (36 %); службові чи посадові особи, які виконують окремі технічні функції, безпосередньо не беручи участі в злочинній схемі (14 %); службові особи органів місцевого самоврядування, контролюючих і правоохоронних органів, які забезпечують корупційне прикриття злочинної діяльності (10 %).

9. Латентний характер протиправних дій у бюджетній сфері зумовлює необхідність активного пошуку первинної оперативної інформації, що обумовлює як процес виявлення, так і методику перевірки такої інформації, яка містить алгоритми (програми) дій оперативних працівників та слідчих з урахуванням характеру рішення, що приймається за результатами перевірки початкової інформації про ознаки кримінального правопорушення у бюджетній сфері, а саме направлення отриманої інформації до уповноваженого органу за підслідністю (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань) для реєстрації кримінального провадження й початку досудового розслідування.

У ході виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері потрібно враховувати особливості законодавчого регулювання всіх процесів, охоплених бюджетною сферою. Без усвідомлення механізму виділення бюджетних коштів, проведення публічних закупівель, приватизації майна державними органами (Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах) або органами місцевого самоврядування (місцеві ради) неможливо правильно застосувати криміналістичні засоби виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, встановлення характеру й розміру завданої шкоди, а отже, зібрати належні докази і забезпечити ефективне розслідування. Тому запропонований порядок дій уповноважених суб'єктів спрямований передусім на усунення прогалин в організаційно-тактичному аспекті виявлення кримінальних правопорушень означеної категорії, візуалізацію окремих тактичних елементів процесуальної діяльності й сприятиме подальшому виконанню завдань кримінального провадження.

10. Окреслено коло типових обставин, що підлягають встановленню на початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (передбачені ст. 91 КПК України, нормою (-ми) Особливої частини КК України) для успішного виконання завдань кримінального провадження. Основними помилками, що припускаються слідчі (детективи), які розпочали розслідування, є невірний підхід до діагностики події й визначення напрямів розслідування (59 %); неправильно визначений, підібраний або неповний тактичний комплекс процесуальних дій (47 %); порушення процесуального порядку проведення процесуальних дій і доручень на проведення оперативно-розшукових заходів (45 %); обрання неправильної послідовності процесуальних дій, зокрема тактичних операцій для вирішення слідчих ситуацій (38 %).

11. Особливості вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері визначають своєрідність слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, які пов'язані зі способами, механізмом і технологіями вчинення вказаних кримінальних правопорушень. Робота в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування спрямована на встановлення зв'язків між злочинцями (розподіл – перерахування – отримання – цільове призначення – вивільнення – маскування грошової маси); збирання інформації, що характеризує особу підозрюваного, її службовий статус; виявлення всіх епізодів злочинної діяльності кожного з підозрюваних; збирання доказової бази, достатньої для обвинувачення злочинців, і визначення пріоритетних шляхів протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень. Важливою умовою ефективної організації початкового етапу розслідування в кожній слідчій ситуації є використання фактору раптовості під час проведення процесуальних дій, що визначає слідчі ситуації наступного етапу розслідування.

12. Досягнення ефективного результату в боротьбі з кримінальними правопорушенням у бюджетній сфері, особливо в умовах воєнного стану, неможливе без скоординованої діяльності всіх правоохоронних (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура) та інших органів (Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України, Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне агентство з питань запобігання корупції) як внутрішньо, так і зовнішньо, у тому числі й без міжнародної співпраці з Інтерполом, Європолем, іншими зарубіжними фінансовими інституціями.

13. Основними процесуальними діями щодо одержання доказів є проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей і документів, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, залучення спеціалістів й призначення експертиз, що спрямовані на встановлення цільового використання бюджетних коштів (встановлення, вилучення, огляд, дослідження та подальше зберігання документів про виділення та розтрату бюджетних коштів).

Обшук проводиться для виявлення речей і документів, визнання їх доказами, використання в процесі доказування, а також для подальшого розшуку майна підозрюваного з метою накладення арешту, проведення інших процесуальних дій; носить невідкладний, «груповий» (проводиться комплексно одночасно в різних місцях), раптовий характер. Однак в окремих випадках до обшуку та огляду документів слідчі (детективи) ставляться формально, складаючи протокол через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями, що значно ускладнює виконання завдань кримінального провадження.

Допит як СРД у кримінальних провадженнях, що пов'язані з розслідуванням кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, значною мірою визначається механізмом злочинної діяльності, наявністю різних складів кримінальних правопорушень (розкрадання, службові зловживання, легалізація (відмивання) майна тощо), що обумовлює комплексність підходу до організації такої СРД, формулюванням постановочних питань з їх подальшим розв'язанням.

14. В умовах воєнного стану виникла гостра необхідність спрощення порядку доступу до інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж, оскільки нині з ухвалою суду слідчий звертається до оператора телекомунікацій, який систематизує відповідну інформацію та надає її строком від 1 до 30 днів. Іншої процедури отримання зазначених відомостей КПК України не передбачає. Тому, враховуючи нагальну потребу в оперативності отримання таких даних, наголошено, що передбачена процедура отримання є громіздкою та фактично стоїть на заваді виконанню завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування, у тому числі в інтересах підозрюваного. Натомість диференціація таких процедур відповідає положенням Рекомендації № 10 (2005) Комітету Міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів.

15. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері здійснюється у таких формах: 1) залучення до кримінального провадження спеціалістів (податківців, бухгалтерів, аудиторів, ревізорів та ін.) для отримання необхідних консультацій; 2) призначення та проведення судових експертиз: економічної, товарознавчої, почеркознавчої та технічної документів, комп'ютерної техніки та програмних продуктів тощо. Галузь, у якій зосереджуються бюджетні кошти (освіта; медицина; будівництво; лісове господарство; оборонно-промисловий, аграрно-промисловий, паливно-енергетичний комплекси та ін.), вид і спосіб учинення кримінальних правопорушень впливають на вибір та залучення спеціаліста у кримінальному провадженні й необхідність призначення виду судових експертиз.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Князєв С. В. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2024. 482 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Князев С. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція*. 2022. № 1 (34). С. 122–128.
3. Князев С. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція*. 2022. № 2 (35). С. 169–175.
4. Князев С. В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. *Держава та регіони*. Серія Право. 2022. № 2. С. 245–251.
5. Князев С. В. Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 365–373.
6. Князев С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 377–385.
7. Князев С. В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 870–874.
8. Князев С. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели*. 2022. № 16. С. 206–213.
9. Князев С. В. Предмет злочинного посягання у бюджетній сфері. *Держава та регіони*. Серія Право. 2023. № 4. Т. 2. С. 145–150.
10. Князев С. В. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 808–812.
11. Князев С. В. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 823–827.
12. Князев С. В. Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 748–752.
13. Князев С. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели*. 2024. № 22. Т. 3. С. 182–191.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

14. Kniaziev, S., Shulzhenko, A., Tymchyshyn, A., Vedenyapina M., & Stepanova, H. (2024). Investigation of International Transport Crimes. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (02), 01–18. DOI: <https://doi.org/10.62271/pjc.16.2.1.18>
15. Kniaziev, S., Morhunov, O., Samokhvalova, I., Tymoshenko, Y. & Smirnov, A. (2024). Manipulation of Sports Competitions: Investigation and Prevention. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (03), 1111–1126. DOI: <https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.1111.1126>

16. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A. & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31 (2), 300–315. DOI: <https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931>

Праці апробаційного характеру

17. Князєв С. В. Особливості формування концепції запобігання корупційним правопорушенням в Україні. *Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі* : матеріали VI Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2022 р.) / редкол. : М. Ф. Гончаренко (голова) та ін. Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 302–306.

18. Князєв С. В. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. *Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні* : Ч. 1 : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2023 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 55–59.

19. Князєв С. В. Способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів*: Ч. 1 : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 75–79.

20. Князєв С. В. Слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки* : матеріали CXLV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Суми, 28 черв. 2024 р.). Суми, 2024. С. 152–154.

21. Князєв С. В. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України в умовах воєнного стану. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 169–173.

22. Князєв С. В. Деякі аспекти вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні* : матеріали CXLIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Чернівці, 11 жовт. 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 152–156.

23. Князєв С. В. Щодо визначення поняття предмету злочинного посягання у бюджетній сфері. *Осінні наукові зібрання – 2024* : матеріали CLI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 22 листоп. 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 151–155.

АНОТАЦІЯ

Князєв С. В. Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2025.

У дисертації на підставі аналізу наукових джерел, кримінального процесуального законодавства, а також матеріалів слідчо-судової практики здійснено комплексне криміналістичне дослідження досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з аргументацією пропозицій розв'язання низки прaxeологічних проблем, що виникають під час бюджетного періоду та основних фінансово-економічних операцій, пов'язаних з коштами державного чи місцевого бюджетів, у стані реальної війни та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Розроблено комплексну криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що ґрунтується на понятті та класифікації таких кримінальних правопорушень і криміналістичній характеристиці. Визначено алгоритм дій під час виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері; систематизовано обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування; наведено типові слідчі ситуації та шляхи їх вирішення; окреслено основні напрями взаємодії органів досудового слідства з іншими суб'єктами під час розслідування таких кримінальних правопорушень.

На підставі криміналістичної характеристики запропоновано процесуальний алгоритм збирання доказів у зазначеній категорії кримінальних проваджень. Особливу увагу приділено правовій регламентації бюджетного процесу та специфіці здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану й науково-практичним рекомендаціям, спрямованим на розслідування кримінальних правопорушень, учинених під час здійснення публічних закупівель.

Ключові слова: бюджет, бюджетна сфера, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, розслідування, слідча ситуація, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, спеціальні знання, ревізія, експертиза.

SUMMARY

Knyazev S. V. Theory and practice of investigation of criminal offenses in the budgetary sphere of Ukraine. – *Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for a Doctor of Juridical Sciences degree in specialty 12.00.09 – Criminal procedure and criminology; forensic examination; operative-search activities. – PJSC “Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»”, Kyiv, 2025.

In the dissertation, based on the analysis of scientific sources, criminal procedural legislation, and materials from investigative and judicial practice, a comprehensive forensic study of the pre-trial investigation of criminal offenses in the budgetary sphere is conducted. The work argues for proposals to solve a number of praxeological problems that arise during the budgetary period and key financial-economic operations related to state or local budget funds under conditions of actual war and criminal proceedings during martial law.

A comprehensive forensic methodology for investigating criminal offenses in the budgetary sphere is developed, based on the concept and classification of such criminal offenses and their forensic characteristics. The algorithm of actions for detecting criminal

offenses in the budgetary sphere is defined; the circumstances subject to proof during the investigation are systematized; typical investigative situations and ways to resolve them are provided; the main directions of interaction between pre-trial investigative bodies and other subjects during the investigation of such criminal offenses are outlined.

Based on the forensic characteristics, a procedural algorithm for collecting evidence in this category of criminal proceedings is proposed. Particular attention is paid to the legal regulation of the budgetary process and the specifics of conducting criminal proceedings under martial law, as well as scientific and practical recommendations aimed at investigating criminal offenses committed during public procurement.

The theoretical content and praxeological connections of the elements of the forensic characteristics of criminal offenses in the budgetary sphere are defined. These elements include: the object of criminal encroachment; the methods of preparation, commission, and concealment of criminal offenses; the trace pattern; and information about the individuals who committed the criminal offenses, as well as organized groups. Within this framework, the interconnections between the trace pattern and the method of committing criminal offenses hold significant importance, as the nature and localization of these traces are directly determined by the actions of the perpetrators. These individuals often rely on previously committed criminal acts to continue their illegal activities, leaving forensically significant imprints in documents and electronic media. The examination of these traces is of utmost importance for establishing the characteristics of the criminal event and identifying the individuals involved.

Recommendations are provided regarding the tactics for detecting, inspecting, seizing, and ensuring the preservation of documents and other material carriers of information during the execution of inspections, searches, interrogations, simultaneous interrogations, the appointment of expert examinations, temporary access to items and documents, the requisition of documents, audit reports, and inspection records.

A procedure are developed for examining objects subject to inspection during searches, which serves as a method for obtaining evidence or verifying already obtained evidence in criminal proceedings related to budgetary funds. These objects include: budget fund administrators – state authorities and local self-government bodies; regulatory, administrative, and organizational-legal documents governing the activities of organizations of state and non-state ownership; and accounting documentation.

The specifics of the legal regulation and procedure for temporary access to items and documents during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere are clarified. The subject of such access includes contractual, design-technical, estimate, production, and other financial-economic (budgetary) documentation: financial reporting documents, civil law contracts, and documents reflecting the results of internal and external audits.

A systemic-functional approach is outlined for involving specialists (accountants, auditors, inspectors, economists, etc.) in investigative (search) actions during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere. This includes obtaining necessary consultations and utilizing specialized knowledge in various forms (obtaining written explanations from specialists, collecting samples for comparative analysis, advisory assistance from specialists, initiating audits and inspections). These methods serve as important and necessary means for searching, detecting, recording, and seizing

objects of forensic examinations. They also provide the opportunity to pose expert questions, determine the need for other types of expert examinations, or offer recommendations for conducting procedural actions aimed at detecting, seizing, and examining items and documents with characteristics of material evidence.

Keywords: budget, budgetary sphere, criminal offense, forensic characteristics, investigation, investigative situation, interaction, investigative (search) actions, measures to ensure criminal proceedings, special knowledge, audit, expertise.